BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník V. Číslo 1. Marec 2007

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

Šípka ukazuje na silové miesto – terra sana maxima

SILOVÉ MIESTA V BANSKEJ BYSTRICI

NOVÁ TURISTIKA - GEOMANTIA

V zahraničných odborných časopisoch zaoberajúcich sa ľudskou vitalitou a pôsobením vonkajšieho prostredia na človeka sa už pravidelne objavujú články o geomantii, miestach mimoriadnej sily a blahodárneho pôsobenia na duchovné a telesné sily. Takéto silové miesta poznali už starí pohania, ktorí sa radi strašili a báli všetkého možného. Kelti poznali kult silových miest, na nich sa často zdržiavali a stavali si na nich aj obydlia. Aj stavitelia starých kresťanských chrámov takéto miesta poznali.

Poznatky ľudí o miestach sily sa tradujú od praveku. Fyzikálna povaha týchto miest sa ani po tisícročiach nemení. Mení sa spôsob poznávania a objasňovania silového pôsobenia, sú snahy o geofyzikálny prieskum týchto lokalít s použitím modernej meracej techniky. Tou však stále nie je možné zistiť a dokumentovať prítomnosť duchovnej zložky silových miest, tzv. *genia loci*. Tento fenomén - jav nie je ani hmotou, ani energiou, ale informáciou, pamätníkom dávnych udalostí.

V Čechách je významnou geomantickou lokalitou Křížový vrch pri obci Ruda na Morave, na ktorý vedie krížová cesta. Pri jej prechode platí známy rezonančný princíp, ktorý otvára ľudské srdcia a duše práve tak ako pred stáročiami pútnikom na tieto silne znejúce duchovné miesta. Na osoby, ktoré sa do tejto atmosféry vžijú, sa prenášajú nielen hlboké duševné zážitky, ale aj posila prácou alebo chorobou oslabeného tela. Vrchol Křížového vrchu tvorí obrovskú Bélizalovu (francúzsky fyzik a radiestét) pologuľu, vyžarujúcu na svojom vrchole obrovské množstvo voľnej pozitívnej energie. Návštevníci, ktorí po výstupe prídu na vrchol, na ktorom stojí veľký pieskovcový kríž, pocítia prítomnosť tejto energie, ktorá v krátkom čase odstráni pocit únavy a rozžiari aj myseľ. Modliaci sa ľudia vytvárajú pozitívne bioenergetické pole, ktoré často uzdraví chorých ľudí. V blízkych prameňoch a studničkách sa silne nabíja voda, pútnici si ju ako liečivú odnášajú domov. V Čechách je to voda z Hostýna a Starých Vod, na Slovensku z Turzovky, ktorá je dnes známym pútnickym miestom.

Pokračovanie na str. 2.

Lazovná ulica je súčasťou mestskej pamiatkovej rezervácie v Banskej Bystrici. V stredoveku mala šesť domov včítane jedného vežového domu.[1] Najpozoruhodnejšou stavbou na Lazovnej ulici je dnešné sídlo Štátnej vedeckej knižnice (ŠVK), kde v minulosti zasadali zástupcovia Zvolenskej stolice[2] a neskôr zvolenskej župy.

ŽUPNÝ DOM V BANSKEJ BYSTRICI

Župný dom za svoj vznik „vďačí" Zákonu č. 73 z roku 1723. Podľa neho Miestodržiteľská rada nariadila Zvolenskej stolici postaviť si vlastnú administratívnu budovu. K realizácii tohto nariadenia pristúpili zástupcovia stolice až po veľkom požiari v meste r. 1761. V tom istom roku od rodiny Benických[3] stolica odkúpila dom na rozhraní Lazovnej a Krížnej ulice. O dva roky neskôr stolica kúpou získala aj vedľajší dom na Lazovnej ulici od vdovy Pevnerovej[4]. V rokoch 1764 – 68 boli počas prestavby obe

budovy zjednotené v jeden objekt. Nové sídlo stolice zodpovedalo vtedajšiemu architektonickému riešeniu vládnych administratívnych budov.

Pokračovanie na str. 3.

BANSKÁ BYSTRICA A PROJEKT EURÓPSKE HLAVNÉ MESTO KULTÚRY

Do povedomia obyvateľov Banskej Bystrice ale i ostatného Slovenska sa v druhej polovici minulého roka dostala možnosť uchádzať sa o zaradenie do projektu Európske hlavné mesto kultúry pre rok 2013. Mnohí sa takejto možnosti úprimne tešia, mnohí sa podivujú nad trúfalosťou banskobystričanov, ba nájdu sa aj takí, ktorí škodoradostne pokukávajú skrz prsty. Treba však hneď na začiatok povedať, že pred našim mestom (a v tomto prípade aj regiónom) sa otvára nie každodenná šanca prezentácie, získania medzinárodnej prestíže, zvýšenia turistického ruchu, celkového rozvoja a v neposlednom rade aj nemalého ekonomického prínosu.

Pokračovanie na str. 5.

SILOVÉ MIESTA V BANSKEJ BYSTRICI

NOVÁ TURISTIKA - GEOMANTIA

Pokračovanie zo str.1.

Tieto vody neobsahujú žiadne liečebne významné látky, ale sú dokonalým akumulátorom aj bioenergií a bioinformácií, niekedy aj genia loci.

Zo sveta môžem ešte uviesť najsilnejšie kultové miesto antického Grécka – je ním ostrov Samothraki pri tureckom pobreží. Podľa historických dokumentov tam boli bohmi zasvácovaní vysokí cirkevní hodnostári, aj panovníci a významné osobnosti ako Herodotos, Odysseas, Herakles a iní. Dnes sú na ostrove iba ruiny antických stavieb. Ostrov je však cieľom geomantickej turistiky, ľudia z celej Európy sa sem prichádzajú posilovať telesne i duchovne. Na Slovensku také putovanie nie je známe, iste máme geomantické charakteristiky na silných pútnických miestach, na pologuľatých kopcoch, máme kalvárie a podobne. Aj Banská Bystrica má kopec, aj kalváriu.

V Banskej Bystrici je silové miesto – *terra sana maxima* – pred sochou Panny Márie na Námestí SNP; miesto nemá veľký rozmer a pri znalosti (centrum je na mieste, kde sa socha pozerá), kde sa máme postaviť, je možné energiu čistej zeme prijímať. Musíme sa uvoľniť aj duchovne, nemôžeme pritom myslieť, kde pôjdeme na pivo, alebo obzerať si pekné študentky. Príjem po dobu 2 – 3 minút postačuje. Bioenergia človeka v dnešných dobách oslabená na biometrickú hodnotu priemerne 2,8 mil. sa na silovom mieste zvýši na 5 mil. biometrických jednotiek.

V meste je aj kalvária na kopci Urpín, tá je úplne spustošená, objekty v dezolátnom stave, bez obrazov, cesta rozrušená, zarastená. Je však lemovaná viac ako storočnými lipami, ktoré sú súčasťou posilujúceho efektu púti, vedúcej k vrcholovému kostolíku. Silové miesto má podobné charakteristiky ako Křížový vrch na Morave. Tiež má kalváriu, krížovú cestu zakončenú veľkým krížom a kaplnkou na kopci, ktorý má podobu Bélizalovej pologule. Je možné, že vrchol Urpína má tiež silnú vyžarujúcu energiu, že na ňom nájdeme silové miesta a genius loci. Zaujímavá môže byť aj história a prípadné archeologické lokality. Na počiatku by sa mal vykonať orientačný geobiologický prieskum základných geomantických kvalít. Je možné, aby sa v kladnom prípade dalo uvažovať o vybudovaní príťažlivej geomantickej lokality, zvýšiť turistickú návštevnosť miesta, prípadne ju zaradiť do siete geomantických miest Európy.

Na Námestí SNP bol vykonaný orientačný biometrický prieskum výskytu silového miesta terra sana maxima a prítomnosti genia loci, pamäťového a informačného miesta s týmto výsledkom:

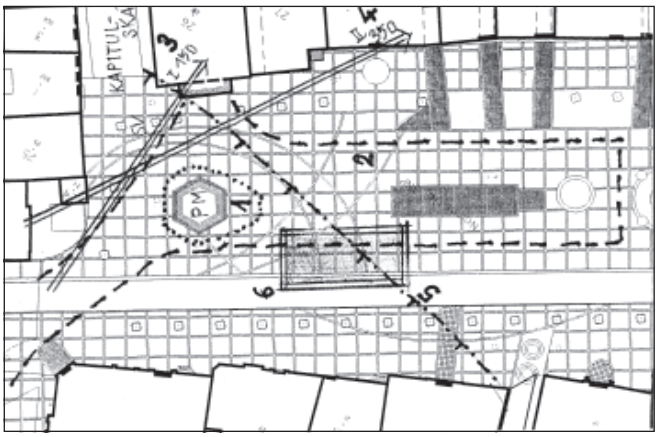

Legenda k situácii - Námestie SNP:

1 socha Panny Márie

..... označenie plochy silového miesta – terra sana maxima

2 hranica vyžarovania genia loci

3 podzemný vodný prúd 1. horizontu

4 podzemný vodný prúd 2. horizontu

5 hranica výskytu rozptýleného rudného podložia

6 genius loci negatívneho – tristného charakteru

- okolo piedestálu – podstavca sochy pri zemi v šírke cca 1,5 m vyžaruje pozitívna energia, ktorú nazývame terra sana maxima, maximálne zdravá zem, jej plocha smerom k vodostreku sa rozširuje až do šírky cca 3 m a je to miesto, kam sa socha pozerá, sú na ňom 4 biele kocky dlažby. Keď sa na toto miesto postavíme, vidíme soche Panny Márie do tváre. Túto silnú, čistú energiu prijímame aj v duchovnej sfére.

- genius loci ako sme už uviedli, nie je ani hmotou, ani energiou, ale informáciou, duchom a pamätníkom dávnych udalostí a podujatí. Na námestí zaujíma priestor od sochy Panny Márie smerom k vodostreku a vyzerá ako zhromažďovacie miesto. Predpoklad vekovej hranice genia loci je cca 600 rokov. Historik vie povedať, čo všetko sa na námestí odohralo. Na ploche genia loci sa nachádza menšia plocha so silne negatívnym vyžarovaním pamäti. Toto miesto oslabuje.

- v blízkosti sochy prechádza trasa žiarenia podzemného vodného toku prvého, aluviálneho horizontu, aj druhého diluviálneho. Spodná voda sa na plochách námestia nenachádza, ani homogénne – celistvé rudné podložie, avšak disperzné – rozptýlené podložie zasahuje čiastočne hornú časť námestia. Z hľadiska zemského žiarenia je Námestie SNP príjemným miestom na pobyt.

Jaroslav Stockmann

OLTÁRNE OBRAZY ANDREJA STOLLMANNA

Andrej Stollmann (1852 – 1933), banskobystrický profesor kreslenia, sa zapísal do histórie mesta najmä dokumentáciou vedút. Menej je známe, že je aj autorom viacerých oltárnych obrazov, ktoré sú ozdobou rímskokatolíckych i evanjelických kostolov.

Najviac ich vyhotovil pre farnosti niekdajšej Zvolenskej župy (Donovaly, Dobrá Niva, Lopej, Medzibrod, Mýto pod Ďumbierom, Poniky, Radvaň nad Hronom, Sliač – Hájniky, Slovenská Ľupča, Špania Dolina, Svätý Ondrej, Zvolenská Slatina). Oltárne obrazy Andreja Stollmanna sa nachádzajú aj v Honte (Krupina), v Turci (Príbovce), na Zemplíne (Obišovce) i na území Zakarpatskej Ukrajiny (Nový Klenovec, Veľká Tarna).

Pri príležitosti 155. výročia narodenín Andreja Stollmanna uverejňujeme fotografiu oltárneho obrazu, z archívu maliarovho pravnuka, ktorý sa nachádza v gotickom rímskokatolíckom kostole Narodenia Panny Márie zo 14. storočia v Radvani.

V súvislosti s týmto oltárnym obrazom priniesli dobové noviny „Besztercebánya és vidéke“ č.24 v roku 1893 správu: „*Veľkolepý nový oltárny obraz r. k. kostola v Radvani, ktorý maľoval mestský profesor kreslenia Andrej Stollmann zobrazuje narodenie Márie, bude dnes vysvätený*“.

Andrej Stollmann

Foto:

Oltárny obraz Andreja Stollmanna „Narodenie Panny Márie“ v Radvani

SÚČASNÝ ERB MESTA MÁ TOHTO ROKU 550 ROKOV

Banskobystrický mestský erb, ktorý v súčasnosti používame, má tohto roku malé jubileum. Z roku 1457 sa zachoval najstarší otlačok mestskej pečate, kedy prvý raz použili inovovaný erb mesta. Okrúhle pečatidlá s neskorogotickým sedemkrát deleným štítom (členeným na osem vodorovných polí) doplnili o anjela – nosiča štítu a o dvoch orlov – strážcov štítu.

Najstarší erb mesta, z 2. polovice XIII. stor., zachovaný na piatich pečatiacich listín vydaných banskobystrickou mestskou kanceláriou, v rokoch 1326-1406

Príčiny tejto zmeny nie sú jasné. Mesto dovtedy používalo erb s osemkrát deleným ranogotickým trojuholníkovým štítom, členeným na deväť vodorovných polí (v heraldike sú to 4 brvná), ktorý bol doplnený o banícke insígnie, kladivko a želiezko s násadami a tiež o symboly nebeských telies. Tento erb sa používal bez zmien až do polovice XV. storočia. Bol odvodený od mladšieho uhorského štátneho znaku (tzv. arpádovského), na rozdiel od mestského erbu blízkeho Zvolena, ktorý bol odvodený od staršieho uhorského znaku (dvojramenný kríž). Ten po svojom príchode do Podunajska starí Maďari prevzali od pôvodného slovanského obyvateľstva.

Erb na hodvábnej zástave z r. 1722

V roku 1457 banskobystričania „opustili" banícku symboliku a už sa k nej nikdy nevrátili. Po takmer 70 rokoch používania nového erbu, sa z roku 1526 zachovali sťažnosti mestskej rady na Thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik, v ktorých sa okrem iného uvádza, že mesto Banská Bystrica malo popri panovníkom udelenom erbe vo svojej pečati vždy aj banícke kladivko a želiezko.

Reliéf mestského erbu od bystrického sochára P. Dobríka

Aj príčiny redukcie počtu tzv. arpádovských brvien v erbe mesta ostávajú zahalené tajomstvom. Ich zmenený počet – odobratie jedného vodorovného poľa - sa stal predlohou aj pre rôzne subjektívne interpretácie a nepodložené legendy.

Napríklad v roku 1608 vtedajší podnotár a autor veršovanej kroniky mesta, Osvald Plotschius, jednotlivé strieborné (biele) polia stotožnil so štyrmi riekami pretekajúcimi Banskou Bystricou: s Hronom, s Udurnou, s Bystricou a so Senicou. Pritom nebral do úvahy minimálne dva ďalšie toky pretekajúce chotárom mesta (Štiavničku a Rudlovský potok). Podľa Plotschiusa aj farby v mestskom štíte mali svoju jasnú symboliku. Červená znamenala nešťastie a strieborná, resp. biela útechu. Anjel držiaci štít mal symbolizovať Božiu ochranu a orly (podľa Plotschiusa sokoly) strážcov „všetkého".

Napriek zmene mestského erbu v polovici XV. storočia, keď z neho rada mesta „vypustila" symboly baníctva, ktoré má naše mesto aj v názve, sa tento „novodobý" erb za päť a pol storočia stal už neodmysliteľnou súčasťou života Banskej Bystrice. Je symbolom, ktorý nezameniteľne reprezentuje naše mesto navonok, nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí.

Ján Baláž

Prameň:

Graus I., K najstaršej podobe erbu Banskej Bystrice, in: Genealogicko-heraldický hlas, rok 2000, č. 2

ŽUPNÝ DOM V BANSKEJ BYSTRICI

Pokračovanie zo str.1.

Ravaszovský dom, postavený zač. 17. stor. bol jednoposchodový, trojtraktový s renesančnou loggiou vo dvore domu. Z vonkajšej strany na rozhraní Krížnej a Lazovnej ulice bol dom ukončený polkruhovým arkierom s kamennými konzolami s motívmi maskarónov. Priečelie bolo bohato zdobené rastlinnými ornamentami v červenotehlovej farbe.

V časti nárožného arkiera s polvalcovou nikou bol plastický motív mušle s maľovanou výzdobou vnútornej plochy. Na prízemí a v suteréne sa zachovali valené klenby so styčnými lunetami. Barokovou prestavbou v rokoch 1764 – 68 vznikol honosný barokový trojkrídlový objekt. Pôvodné trámové stropy a renesančné klenby na prvom poschodí boli nahradené barokovými pruskými klenbami. Na prízemí bola realizovaná štuková výzdoba klenieb, rovnako tiež v podschodiskovom priestore. Významnú dominantu získal objekt vybudovaním schodiska v strede dispozície východného krídla. Jeho rokokové kovové zábradlie je zdobené volutovým motívom, akantovými listami a točitými symetrickými ramenami.

Schodiskový priestor bol uzatvorený kamenným segmentovým portálom a kovanou dvojkrídlovou mrežou. Schodiskový priestor získal svetlo vysokými polkruhovými okennými otvormi, orientovanými do pôvodne otvoreného átria, ktoré prepájalo južnú a severnú časť objektu v úrovni prízemia (átrium bolo zastrešené počas rekonštrukcie objektu v r. 1969 – 79).

V barokovej prestavbe bola vytvorená kongregačná rokovacie sála – palatium[5] , na poschodí východného krídla, orientovaná do Lazovnej ulice (dnes spoločenská sála knižnice). Počas reštaurátorského prieskumu bola na jej stenách objavená neskorobaroková freska (rovnako tak aj v priestoroch regionálnej kancelárie prezidenta republiky). Pôvodné neskorobarokové priečelie sa nezachovalo. Korene súčasného priečelia, s výnimkou arkiera, ktorý si zachoval pôvodný renesančný kolorit, treba hľadať v začiatku 20. stor. Ústredným motívom celého priečelia je na tympanone umiestnený erb Zvolenskej župy nesený dvoma anjelmi. K zvýrazneniu priečelia budovy ďalej prispeli: rizality, trojuholníkové frontóny a upravený vstupný portál.

Počas vedenia župy Antonom Grasalkovičom (1734-94) bola vybudovaná v objekte kaplnka v 70. rokoch 18. stor., ktorá sa dodnes nezachovala. Keď bola r.1893 asanovaná Horná Strieborná brána, situovaná východne od Župného domu, bol v tejto časti pristavaný tzv. Penov dom[6], orientovaný do Strieborného nám. K mestským hradbám bolo pristavané aj západné krídlo Župného domu. Prvé poschodie nadstavili na múr opevnenia.

Nariadením vlády ČSR č. 310/1922 boli župy zrušené. Zvolenskú župu nahradila Pohronská župa so sídlom vo Zvolene. Župný dom sa stáva vlastníctvom Okresného úradu v Banskej Bystrici. V rokoch 1940-50 budovu užíva Jezuitská rehoľa. V ďalšom období je budova vo vlastníctve Zväzarmu a VB. 20.3. 1969 sa objekt dostáva pod správu novozriadenej Štátnej vedeckej knižnice. Ešte v tom istom roku bola zahájená 1. etapa rekonštrukcie objektu pre účely knižnice a trvala do roku 1979.

Zákon č. 298/1990 Zb. umožnil vrátenie budovy jezuitom. Vzájomným rokovaním oboch strán sa dosiahla dohoda o odkúpení budovy v prospech knižnice, ktorú zabezpečilo ministerstvo kultúry (za 33. mil. Sk).

Vedenie ŠVK roku 1994 pristúpilo k 2. etape obnovy, ktorá bola ukončená r. 2005. Jej súčasťou bola aj úprava priečelia v duchu historizujúcih slohov. Výnimku opäť dostal nárožný renesančný arkier, tentoraz farebne obnovený.

5.10. 2005 prezident Slovenskej republiky Ivan Gašparovič odhalil pamätnú tabuľu umiestnenú pri vchode, ktorú na podnet ŠVK dal vyhotoviť Banskobystrický samosprávny kraj. Bude navždy pripomínať existenciu župného úradu v Banskej Bystrici.

Čo na záver? Dokončením 2. etapy rekonštrukcie Štátnej vedeckej knižnice mestská pamiatková rezervácie v B. Bystrici zviditeľnila architektonický klenot prekračujúci rámec mesta a pripísala si do svojho zoznamu ďalšiu národnú kultúrnu pamiatku.

Jozef Ďuriančik

[1] Banská Bystrica mala sedem vežových domov, ktoré patrili k prvým civilným stavbám v meste. Vežový dom, okrem obytnej funkcie, plnil tiež funkciu fortifikačnú.

[2] V Uhorsku prvými administratívnymi jednotkami boli komitáty. Na ich miesto zač. 14. stor. zaviedli stolice, ktoré v polovici 19. stor. vymenili župy.

[3] Dom pôvodne patril rodine Ravaszovej.

[4] Iné pramene uvádzajú meno rodiny Pönerová.

[5] Palatium, slávnostná sieň, kde zasadalo župné zhromaždenie – kongregácia.

[6] Pôvodne tvoril súčasť mestskej brány, na ktorú sa napájali hradby mestského opevnenia. ŠVK objekt prikúpila r. 1985.

DEJINY SLOBODNÉHO KRÁĽOVSKÉHO MESTA BANSKÁ BYSTRICA

V našom seriáli uverňovania zaujímavžch statí z monografie mesta Banská Bystrica z pera Emila Jurkoviča vydanej v r. 2005 pokračujeme tematikou priemyselných podnikov. Aké teda bolo naše mesto z hľadiska industrializácie, ktoré podniky existovali?

PRIEMYSELNÉ PODNIKY

Keď na tomto mieste uvádzame priemyselné zoskupenia nachádzajúce sa v meste alebo na jeho území, na prvom mieste je vhodné zmieniť sa o mlyne vo vlastníctve mesta.

1. Mlyny. Dva najstaršie mlyny predstavovali majetok Špitála sv. Alžbety. Na základe starobylého privilégia, ktoré Ľudovít II. potvrdil listinou vydanou v Budíne v roku 1524, nikto nesmel na Hrone ani na potoku Bystrica postaviť ďalší mlyn. Viac než sto rokov veru niet ani stopy po tom, že by na území mesta fungoval nejaký iný mlyn. Až vtedy, keď mesto prebralo správu špitálskeho imania, a teda už samo nakladalo s jeho výnosmi, mohlo sa vysporiadať so zmieneným privilégiom. Na zabezpečenie vlastných vyšších výnosov si teda dalo postaviť mlyny v Kostiviarskej, na predmestí zvanom Medený hámor a v Kynceľovej. Zariadenia spravovalo buď samo, alebo ich prenajímalo.

2. Mosadzný hámor. Okrem fuggerovského mediarskeho hámra registrujeme v roku 1665 aj mosadzný hámor (*Messinghammer*); stál za bránou v Lazovnej ulici na pravom brehu potoka Bystrica. Hámor bol do roku 1665 majetkom Jána Georgiho. Vtedy si ho zakúpilo mesto, ale už v nasledujúcom roku ho predalo za 36 zlatých Matejovi Hagnerovi.

3. Fabrika na kosáky a kosy. V roku 1699 mestská rada usúdila, že vybuduje takýto podnik. Ihneď aj začala viesť rokovania s českým správcom závodu, istým Ondrejom Hildebrandom. V prvom rade sa sústredila na výber vhodnej lokality pre hámor; zaujímali ju aj potenciálne odbytiská, spracovateľnosť tisoveckého železa atď. Až potom, keď na všetky otázky dostala uspokojivé odpovede, rozhodla o započatí stavby. Pokiaľ ide o miesto, mešťania si priali umiestniť fabriku čo najbližšie k mestu, ale technický vedúci ju chcel od mesta mať čo najďalej. Uvažovalo sa pritom aj o mlyne v Kynceľovej, no rada uznala nakoniec za najvhodnejšiu lokalitu okolie kostiviarskeho mlyna a na jar 1699 rozvinula stavebné práce. Podľa uzavretej zmluvy bol technický vedúci povinný za týždenný plat 6 toliarov zariadiť závod a robotníkov zaučiť do výroby kosákov, kôs a nožov do sekačiek. Výrobňa mala začať produkovať už v máji.

Hámor na výrobu kôs čoskoro vskutku začal fungovať; totiž už v tom istom roku je reč o obchodných kontaktoch nadviazaných s blízkym aj vzdialenejším okolím. Predaj jeho výrobkov zatiaľ zabezpečoval miestny obchodník Melchior/Melichar Smrtník. Aby sa tunajší sortiment odlíšil od produkcie iných závodov, mestská rada produkty pečiatkovala baníckym znakom. Voči výrobkom sa však už v roku 1702, t. j. sotva v treťom roku jestvovania závodu, nakopili hromadné sťažnosti. Mestská rada bola nútená technického vedúceho odsúdiť na náhradu spôsobenej škody. Chybné výrobky nariadila opraviť a zamiešať medzi dobré predmety, no súčasne znížila aj ich cenu z 22 na 20 toliarov. Ďalšiu výrobu v závode však zastavila. Závod bol odstavený až do začiatku roka 1705. Vtedy ho za 100 toliarov zatiaľ na dva roky do árendy vzal Smrtník, avšak pod podmienkou, že tam bude vyrábať výlučne kosy a kosáky a žiadne zámočnícke výrobky. Ani on si však nedokázal s podnikom poradiť a po vypršaní nájomnej zmluvy ho musel vrátiť mestu. Ostatne Smrtník (vtedy si už písal meno v podobe *Szmertniky*) zomrel 8. decembra toho roku v Košiciach a ani jeho synovia už nemienili pokračovať v nájme. Mesto bolo preto nútené vziať správu výrobne do vlastných rúk, no sotva z nej malo nejaký osoh.

Celý podnik bol fiaskom, takže mestská rada sa už teraz neobzerala ani tak po nájomcovi, ako po kupcovi. A skutočne – z listu komorského komisára Ladislava Borsitzkého adresovaného mestskej rade v roku 1710 sa dozvedáme, že fabrika na kosy je už predaná. Vôbec však nevieme, kto a za akú cenu ju kúpil. Z tej okolnosti, že mestská rada 28. januára 1724 rokuje opäť o tom, ako predať podnik, usudzujeme, že predaj v roku 1710 nebol definitívny. Pravdepodobne ani tento kupec si nevedel s ním dať rady; pravdepodobne zaň ani len nezaplatil, takže mesto mu ho muselo odňať. Medzitým ho však neprevádzkovalo; keď v roku 1725 v ňom chcelo uviesť do chodu novú prevádzku, zistilo sa, že budovy sú poriadne poškodené a rozpadávajú sa. Na jeho mieste sa v roku 1726 otvoril

4. Železiarsky hámor Ľubietovského banského združenia. Táto spoločnosť (*Libethner Eysen-Gusswerks-Gewerkschaft*), ktorej členom bolo aj samotné mesto, získala vlastnícke práva na pozemok a na ešte využiteľné budovy stojace na ňom, aby tam spracúvala železo z ľubietovskej huty. Mestu ako zemepánovi odvádzala ročne 6 centov železa za uznanie svojich práv, ale zároveň si vyhradila, že v prípade nižšej produkcie sa Bystrica musí uspokojiť aj s menším odvodom. Mesto sa zasa zaviazalo, že si bude v tomto podniku zaobstarávať všetko, čo potrebuje pre svoj železiarsky sklad, a to za vopred určené ceny. Spoločnosť navyše prisľúbila, že na vlastné náklady vykoná nevyhnutnú prestavbu budovy, za čo jej na obdobie piatich rokov bude odpustený nájom. 30. decembra 1730 banské združenie obnovuje pôvodnú zmluvu na tých istých princípoch a podnik pomerne výnosne funguje ďalej až po prvé decénium 19. storočia, keď ho spoločnosť musela odstúpiť eráru, ktorý sa tu rozhodol postaviť

5. Zbrojovku. Odovzdanie závodu sa uskutočnilo 7. augusta 1813. Združenie si však vyhradilo, že prenechanie je len dočasné, a to dovtedy, pokým si to urgentne vyžaduje zbrojársky priemysel. Prirodzene, na účely zbrojovky boli potrebné nielen vnútorné prestavby, ale aj nové budovy. Po skončení výroby erár požadoval od banského združenia, aby mu za odstúpenie týchto novopostavených budov doplatilo 930 zlatých 42 grajciarov. Spoločnosť to však dôrazne odmietla, lebo tieto budovy jej podnik v budúcnosti nevyužije.

Okrem kostiviarskeho železiarskeho hámra malo svoj hámor aj Ponické železnorudné banské združenie. Tento sa nachádzal na predmestí Medený hámor na brehu potoka Bystrica na mieste neskoršej nábytkárne. Uvedená spoločnosť spočiatku pôsobila vedno s Ľubietovským banským združením v kostiviarskom hámri. Keď však túto dielňu zabral pre zamýšľanú zbrojovku erár, Poničania si postavili nový hámor na už zmienenom mieste. Po zániku spoločnosti hámor prepustil miesto nábytkárni.

6. Papierne. V dávnejších časoch si mešťania, komora, ale aj mestské úrady zvykli zaobstarať potrebný papier od tunajších obchodníkov, ktorí ho (najmä pred založením papierne v Spišskej Teplici v roku 1613 Samom Spilenbergom) dovážali zo zahraničia – najmä z Viedne, Krakova a Vroclavu. V roku 1766 sa papiereň nachádza už aj v bansko-bystrickom chotári: postavil ju istý Kristián Bobeth (*papiropaegus Fejérpatakiensis*) v Kostiviarskej. Obchodné kontakty mal vytvorené predovšetkým v Uhorsku; o kvalite výrobkov však nemáme žiadne bližšie údaje. V roku 1775 sa zmenil majiteľ papierne, keď si ju zakúpil Michal Drobba. V roku 1845 už bola vo vlastníctve rodiny Heinleinovcov. V nasledujúcom roku fabričku už preberá Kristián Lutenreter s manželkou Karolínou Grossmannovou; noví majitelia ju rozširujú o ďalšie prístavby. So vzmáhajúcou sa Harmaneckou papierňou však už nedokázala držať dych. Až do 60. rokov 19. storočia zamestnávala len obmedzený počet robotníkov a potom padla za obeť požiaru.

Celokrajinský ohlas a význam nadobudla Harmanecká papiereň ležiaca v mestskom chotári. Jej základy položil v roku 1828 banskobystrický obchodník so železom Žigmund František Leicht. Erár ešte aj v nasledujúcom roku brzdil stavbu fabriky pre nevysporiadané pozemky; problém vyriešila 1. novembra 1829 uzavretá dohoda. V roku 1831 bola továreň už hotová a rozvinula sa v nej výroba. Papiereň zostala v rukách rodiny až do roku 1834. Vtedy totiž Leicht zomrel a vdova po ňom Franciska Jordanová ju za 48 000 zlatých predala istej účastinnej spoločnosti. Tá ju vybavila najmodernejšími strojmi a dodala jej celoštátny význam.

7. Cukrovar. Podnik stál pri ústí doliny Štiavničiek do pohronského údolia na pozemku, ktorý sa rozkladal pod južným svahom Šibeničného vrchu a kedysi predstavoval starú jezuitskú, resp. Maurellyho záhradu. S myšlienkou na založenie fabriky prišiel v roku 1829 tunajší mešťan Pavol Draskóci, ktorý mienil realizáciu zámeru ponechať na účastinnú spoločnosť. Tento návrh sa stretol v meste s priaznivým ohlasom, takže dotyčná spoločnosť bola čoskoro aj založená. Pozemok, ktorý vtedy prináležal mestu, odkúpila za 8 000 zlatých. V blízkosti skúpila aj niekoľko jutár pôdy na pestovanie cukrovej repy. Stroje si dala doviezť z Francúzska a pre svoj rafinovaný cukor si hľadala a aj nachádzala odbytiská v susedných župách.

Podľa nariadenia miestodržiteľskej rady sa na označenie cukrovarníckej produkcie mala používať továrenská značka *N*, podľa neskoršieho nariadenia miestodržiteľskej rady z roku 1843 zasa jej upresnená podoba *N/115/I*. Na priemyselnej výstave konanej v roku 1843 v Pešti pod predsedníctvom grófa Ľudovíta Baťániho fabrika získala už aj čestný diplom a striebornú medailu za kvalitu svojich výrobkov. Uprostred 40. rokov však cukrovar už musel zápasiť s problémami, ktoré čoskoro vyústili do jeho krachu.

8. Fabrika na keramiku. Jej zakladateľom a majiteľom bola rodina Pierlovcov. Podnik fungoval v rokoch 1797 – 1840. Výrobky určené na každodenné používanie sa nám však nezachovali. Popri tejto prevádzke zamýšľal v roku 1840 peštiansky obchodník František Graefl, ktorý bol vtedy aj nájomcom muránskej fabriky na riad, založiť podobnú továreň aj v Banskej Bystrici. 6. júla sa teda obrátil na mestskú radu so žiadosťou, aby mu tu dovolila zriadiť fabriku, ktorá bude konkurencieschopná voči kremnickému závodu. Mestská rada mu povolenie nielenže udelila, ale navyše mu za slušnú cenu zaistila aj 400 siah dreva.

9. Výroba mlynských a brúsnych kameňov. S využitím materiálov nachádzajúcich sa v mestskom chotári sa po prvý raz stretávame na konci 17. storočia. Zmienky, že niektorí jednotlivci bez povolenia mesta ťažili kameň, síce už jestvujú v roku 1623; nevedno však, či surovina bola využívaná na stavebné účely, alebo už vtedy na výrobu mlynských a brúsnych kameňov. V roku 1692 je však už známe rozvinuté spracúvanie týchto materiálov na výrobu mlynských kameňov a ich predaj.

Zdá sa, že celý podnik bol zviazaný s osobou Melichara Smrtníka, ktorý sa vtedy – stiahnuc sa zo spravovania vecí verejných – úplne oddal podnikaniu. Životaschopnosť tohto obchodu už vtedy klala oči mešťanom, a to z toho dôvodu, že mesto z neho nemalo žiadne výnosy. Mestská rada vyhovela meštianskym pripomienkam až vtedy, keď z podniku odišiel Smrtník. Účasť v ňom potom malo nielen mesto, ale aj špitál – vyplýva to zo špitálskych účtovných dokladov. Mesto však sotva mohlo dosiahnuť s týmto podnikom také výsledky ako súkromník, a preto sa ho čoskoro vzdalo. Nasledujúca generácia však už nepoznala skutočnú príčinu tohto rozhodnutia a v roku 1747 urgovala prevzatie výroby mlynských kameňov do domácej správy.

V roku 1800 podnik zažil ďalší rozvojový impulz. Vhodný materiál vtedy objavili aj v Harmanci a pustili sa do jeho spracúvania.

Emil Jurkovič

BANSKÁ BYSTRICA A PROJEKT EURÓPSKE HLAVNÉ MESTO KULTÚRY

Pokračovanie zo str.1.

Mesto Banská Bystrica sa chce o tento európsky titul pre rok 2013 s plnou vážnosťou uchádzať. V jeho záujme je, aby do projektu bol zapojený širší región zahŕňajúci historické banské mestá a podľa možnosti aj Zvolen a Brezno. Rozhovory v tomto zmysle už úspešne prebiehajú, ba v niektorých mestách okrem hlavnej už zahájili prácu aj dielčie komisie Pri spracovávaní projektu chceme vychádzať z historických a prírodných, možností a tradícií regiónu. Historické banské mestá, ich kultúrny, spoločenský a ekonomický vklad do dejín nielen Uhorska ale i Európy, srdce Slovenska, stred Európy, rytmy života a pod. to všetko by sa malo využiť pri stavbe projektu.

Základnými podmienkami pre úspešnú účasť v projekte je informovanosť občanov a ich stotožnenie sa s jeho myšlienkami a cieľmi. Rozhodujúca však bude aktívna účasť všetkých občanov mesta i regiónu a vytvorenie neopakovateľnej atmosféry. Aby sme aspoň sčasti splnili úlohu informovanosti, povedzme si, čo projekt Európske hlavné mesto kultúry znamená, ako vznikol a na čo musia uchádzači klásť dôraz pri svojej kandidatúre.

Na začiatku príbehu (v r. 1983) vtedajšia grécka ministerka kultúry Meliny Mercouri (mimochodom pomerne známa grécka herečka) pozvala do Atén ministrov kultúry spoločenstva, aby vyjadrila svoj názor, podľa ktorého kultúra nedostáva potrebnú úctu a pozornosť, ktorá jej právom patrí. Vyslovila sa, že umenie a ľudia pracujúci v sektore kultúry by mali byť rovnako prítomní vo verejnej sfére ako hospodárstvo, ľudia zaoberajúci sa hospodárstvom, politika a politici. Myšlienka *Európskeho mesta kultúry* sa zrodila ako odpoveď na tento problém, ktorý grécka politička na spomínanom stretnutí predložila pred príslušnými ministrami. Svojím prejavom presvedčila kolegov, aby každý rok vymenovali jedno mesto za Európske mesto kultúry.

Rada ministrov kultúry schválila 13. júna 1985 program vtedy ešte pod názvom *Európske mesto kultúry.* Cieľom série programov bolo, aby demonštrovali kultúrnu a umelecku rôznofarebnosť európskych miest, respektíve zdôrazňovali ich kultúrne dedičstvo a kreatívnu silu. Okrem rôznofarebnosti a odlišnosti kultúr musel program klásť dôraz na ich vzájomné spoznávanie sa. Týmito cieľmi sa program snažil naplniť základnú myšlienku, ktorá ho zrodila. Podľa nej vzájomného zbližovania sa rôznych národov najlepšie postupuje cez spoznávanie kultúr. Vôbec nikoho neprekvapilo, že ako prvé dostalo titul rodné mesto ministerky kultúry, grécke Atény (v r. 1985).

Do roku 2004 boli Európske mestá kultúry vyberané na medzivládnom základe, pričom členské štáty jednomyseľne vybrali mestá, ktoré hostili toto podujatie.

Rozhodnutie 1419/1999/ES[1] , prijaté na základe článku 151 Zmluvy o založení Európskeho spoločenstva, zmenilo a doplnilo postup výberu miest, ktoré sú od roku 2005 známe ako „Európske hlavné mestá kultúry". O meste kultúry dnes rozhoduje Rada na základe odporúčania Komisie, v ktorom Komisia zohľadňuje stanovisko výberovej komisie zloženej zo siedmich nezávislých členov. Výber prebieha na základe kritérií stanovených v uvedenom rozhodnutí. Toto rozhodnutie obsahuje zoznam členských štátov EÚ – 15 v poradí, v akom sú oprávnené hostiť podujatie od roku 2005 do 2019[2] .

V zozname nie je zahrnutých desať nových členských štátov, ktoré pristúpili k EÚ 1. mája 2004. Preto Komisia predložila v novembri 2003 návrh na zmenu a doplnenie rozhodnutia 1419/1999/ES s cieľom umožniť novým členským štátom navrhnúť mesto kultúry od roku 2009. Európsky parlament a Rada prijali tento návrh 13. apríla 2005. Od roku 2009 budú teda za Európske hlavné mesto kultúry zvolené každý rok dve mestá (jedno z EÚ – 15 a jedno z nových členských štátov).

Od roku 1985 bolo za Európske hlavné mesto kultúry zvolených 32 miest, od Štokholmu po Janov, od Atén po Glasgow, od Krakova po Porto. V priebehu rokov sa toto podujatie vyvíjalo bez toho, aby stratilo svoj pôvodný cieľ: upozorniť na bohatstvo, rôznorodosť európskych kultúr a ich spoločné črty, prispieť k tomu, aby sa európski občania navzájom lepšie poznali, podporiť získanie povedomia príslušnosti k tomu istému „európskemu" spoločenstvu.

Hlavným kritériom výberu mesta za Európske hlavné mesto kultúry je *európsky rozmer*. Program činností v rámci projektu musí zahŕňať podujatia/činnosti, ktoré zdôrazňujú európsky rozmer a európsku pridanú hodnotu. Zdôrazniť by sa mali tieto aspekty:

– európsky rozmer, ktorý by mal uľahčovať viacstrannú spoluprácu medzi kultúrnymi subjektmi na všetkých úrovniach, vyzdvihnúť by sa malo bohatstvo kultúrnej rôznorodosti a mali by vyniknúť spoločné prvky európskych kultúr;

– rozmer občanov, ktorý by mal zvýšiť záujem občanov žijúcich v meste a občanov z iných krajín a mal by byť neoddeliteľnou súčasťou dlhodobého kultúrneho vývoja mesta.

Európske hlavné mestá kultúry sú určené v dvoch fázach na základe hodnotenia komisie zloženej z odborníkov vymenovaných inštitúciami a odborníkov navrhnutých príslušnými členskými štátmi. Monitorovacia komisia podporuje určené mestá v prípravnej fáze až do začiatku podujatia. Po ukončení podujatia bude cenou odmenená kvalita programu (najmä jeho európsky rozmer).

Táto schéma udržiava rovnováhu medzi vnútroštátnymi a miestnymi prioritami a požadovanou európskou pridanou hodnotou činnosti.

Pokiaľ ide o „Európsky rozmer", program:

– uľahčuje spoluprácu medzi kultúrnymi subjektmi, umelcami a mestami z iných členských štátov v akomkoľvek sektore kultúry,

– zdôrazňuje bohatstvo kultúrnej rôznorodosti v Európe,

– vyzdvihuje spoločné prvky európskych kultúr.

Pokiaľ ide o „Mesto a občania", program:

– zvyšuje záujem občanov žijúcich v meste a jeho okolí, ako aj občanov zo zahraničia,

– je trvalo udržateľný a je neoddeliteľnou súčasťou dlhodobého kultúrneho rozvoja mesta.

Program trvá jeden rok. V riadne opodstatnených prípadoch sa môžu mestá rozhodnúť pre kratšie obdobie. Mestá vymenované v jednom roku si programy prepoja. Mestá sa môžu rozhodnúť, či do svojho programu hodlajú začleniť aj región, ktorý ich obklopuje.

Ako sme už uviedli, mesto Banská Bystrica vstupuje do projektu aj s priľahlým regiónom. Jeho partnerom bude v prípade úspešnej kandidatúry pre rok 2013 vybrané mesto (región) z Francúzska. Naše mesto už podniklo kroky, aby koordinovalo činnosť s mestom St. Etiene, ktoré sa na francúzskej strane uchádza o zapojenie do projektu a ktoré je aj naším dlhodobým partnerským mestom.

Vážení spoluobčania, priatelia, zapojte sa aj vy v rámci svojich možností do úspešnej kandidatúry o Európske hlavné mesto kultúry. Váš priestor sa otvára a my zvážime každý podnet či nápad na možnosť a formu kultúrnej i spoločenskej prezentácie. Naša Banská Bystrica, fantastické okolie a jej slávna história si to skutočne zaslúžia. Zobuďme naše mesto, skultúrňujme svoj život i sami seba, vytvárajme nové hodnoty, na ktoré budú ďalšie generácie právom hrdé.

A už len na záver: Nerobme to (len) kvôli EÚ.

Dušan Jarina

[1]Rozhodnutie Európskeho parlamentu a Rady 1419/1999/ES z 25. mája 1999 (Ú.v. ES L166, 1.7.1999). http://www.europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/1999/l_166/l_16619990701en00010005.pdf.

[2]Začínajúc Írskom v roku 2005, po ktorom nasledovalo v roku 2006 Grécko.

MEDENÝ HÁMOR V B. BYSTRICI – UNIKÁT PRIEMYSELNÉHO DEDIČSTVA

Nie je jednoduché charakterizovať, najmä nie stručne, významné, ale zložité podujatie jedinečného podnikateľského, technického a hospodárskeho významu a zároveň kultúrno-civilizačný vplyv, aký mal Banskobystrický mediarsky podnik (BBMP) s jeho komplikovanou a rozsiahlou štruktúrou, s premyslene nadväzujúcou výrobou v baniach a hutách, ktorých produkty napokon smerovali do jeho jediného spracovateľského finálneho závodu – Medeného hámra v Banskej Bystrici. Informuje o nich aj svetová Kronika techniky v kapitole Prototyp mediarskeho podniku (Fortuna print, 1993).

Svojou existenciou a výkonmi podnik viac ako storočie priťahuje historikov. Od začiatkov 90. rokov už minulého storočia začal Dr. Marián Skladaný, priamo nadväzujúci na výskum J. Vlachoviča, publikovať svoje ďalšie poznatky zo štúdia vo Fuggerovskom archíve v Dillingene nad Dunajom, kde, ako napísal, práve dokumenty Uhorského podniku Turzovcov a Fuggerovcov predstavujú najrozsiahlejšiu časť tohto fondu. Získané poznatky, zamerané k vzniku a zakladateľskej fáze Banskobystrického mediarskeho podniku mu umožnili predstaviť toto rozhodujúce obdobie v novej interpretácii. Tieto nové poznané skutočnosti ako aj ďalšie staršie vedomosti umožnili presnejšie a istejšie sa orientovať v banskobystrickom, ale najmä štiavnickom Štátnom ústrednom banskom archíve (ŠÚBA) a cez historické plány a mapy v teréne vyhľadávať a identifikovať industriálne stopy tohto diela, výnimočného aj v európskom rámci.

Medený hámor na fotografii z konca 19. storočia

Pokiaľ Kremnická mincovňa predstavuje u nás najstarší veľkovýrobný podnik (zal. 1327-8), bystrický hámor bol vekom druhý najstarší priemyselný závod na Slovensku, avšak prvý úplne nového druhu. Od začiatku svojej činnosti v roku 1496 do jej definitívneho ukončenia (1991) sa dožil takmer 500 rokov nepretržitej aktivity. Na rozdiel od Kremnickej mincovne, s ktorou bol historicky, výrobne a hospodársky po celé svoje produkčné obdobie úzko zviazaný, stal sa však mediarsky podnik so svojim hámrom prvým a najvýznamnejším podnikom, ktorého produkcia bola orientovaná jednoznačne na trh. Európske prvenstvo BBMP a jeho medeného hámra spočíva v zavedení prvej koncentrovanej veľkovýroby v kovohutníctve, v dobe, v ktorej sa meď stala na európskych trhoch najžiadanejšou komoditou. V 16. stor. produkcia úplne ovládla európsky trh s meďou a ešte do polovice 17. stor. patril k trom najdôležitejším mediarskym podnikom.

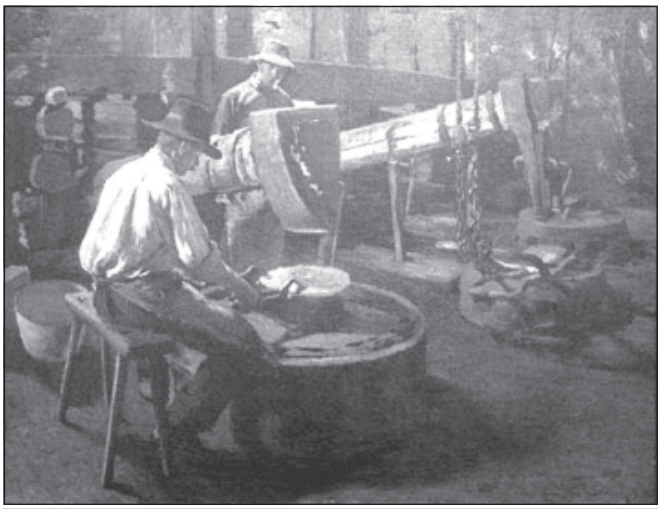
Vykúvanie kotlov na obraze D. Skuteckého. V zbierkach Galérie v Banskej Bystrici.

Jeho produkcia našla uplatnenie v širokom spektre úžitkových a umeleckých remesiel, ale najmä v rozvoji námorného loďstva, vo výrobe zbraní. V tom zmysle zohral tiež významnú rolu v protitureckej obrane.

Z celého komplexu podnikových závodov, rozložených na rozsiahlom teritóriu (od Moštenice po Tajov a od Banskej Bystrice po Liptovské Revúce) mal Medený hámor v Banskej Bystrici so svojou pridruženou výrobou najbližšie k typu manufaktúry - priameho predchodcu továrne kapitalistického podniku. K dlhej funkčnej životnosti hámra významne prispela veľkorysá koncepcia v Turzovom projekte pri jeho založení a dve významné inovácie výrobného programu. V polovici 18. stor. (1761) tu banský erár zaviedol veľkovýrobu medených platničiek pre Kremnickú mincovňu a koncom 19. stor. (1891) sa tu vybudoval najväčší závod elektolytickej rafinácie medi v Uhorsku.

Celá veľkovýrobná priemyselná produkcia čistej medi z podnikových rafinačných hút v Moštenici a Tajove po celé produkčné obdobie mediarskeho podniku prechádzala výlučne cez Medený hámor. Turzovci v hámri vytvorili európsky bezprecedentné dielo - v objemoch a koncentrácii výroby, kvantitou a zložitosťou mechanických strojov, zabezpečením celoročnej prevádzky, umiestnením mohutných vodných rozvodov v interiéri, ako aj integráciou hutníckych, hámorníckych, zámočníckych dielní a skladov. Turzovci doplnili výrobný areál hámra o objekt správy a zabezpečili obydlia pre správcu – šafára, majstrov, stráže a tovarišov. O tom všetkom nás dokonale informujú aj objavené plány v štiavnickom archíve (z rokov 1764, 1800, 1818 a ďalšie), ako aj dva nákladné modely zhotovené na objednávku Technického múzea v Prahe v roku 1927, kedy sa bystrický Medený hámor považoval za jednu z najvýznamnejších technických pamiatok v Československu. Tieto modely sa v súčasnosti nachádzajú v Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiavnici a v Slovenskom technickom múzeu v Košiciach. Bystrický hámor nemal vo svojej dobe a veľmi dlho i neskôr pravdepodobne v celej strednej Európe porovnanie ani v mediarstve, ani v železiarskej výrobe u nás, azda až do výstavby Podbrezovských železiarní.

Vieme, že Turzovci prevzali na mieste dnešného Medeného hámra pravdepodobne jedinú, ale o to významnejšiu činnú rafinačnú hutu, ktorej výstavbu (či obnovu) Turzo financoval pred štvrťstoročím, zrejme tiež v súvislosti s jeho dávnym úmyslom vstupu do bystrického mediarstva. Ten sa mu vtedy síce nevydaril, ale i naďalej finančne udržiaval pri živote väčšinu banských diel. Pokiaľ sa zmienka o predchádzajúcej storočnej činnosti rafinačnej huty viaže práve k tejto lokalite (a zdá sa, že áno), zaraďovala by ju k najstarším známym a veľmi významným industriálnym lokalitám.

Pravdepodobne ide o lokalitu tzv. fuxiny nouy, ktorej produkciu odoberali florentskí obchodníci pre hutu v Benátkach, o čom vieme zo zachovaného záznamu o Banskej Bystrici až z roku 1385, ale dnes už aj z výskumov v benátskych archívoch. Je však celkom možné, že lokalita nesie ešte oveľa významnejšie prvenstvo, čo naznačil M. Skladaný vo svojom článku Fuxina noua de Xolio (Priemyselná revue 3/2006).

V bystrickom medenom hámri sa od počiatkov spracovávala asi desatina produkcie medi na výrobu spotrebného tovaru (riad, kotle, drôt, strechový plech…). Avšak celých deväť desatín ostatnej produkcie sa vyvážalo do podnikových hút pri Arnoldsteine, Hohenkirchene ako aj do fuggerovských faktórií a skladov po celej Európe. Práve v hámri tento rozsiahly objem výroby medi dostával konečnú podobu žiadaného obchodného tovaru (štvorhranný plech, liate pologule, kotúče, tyče,…). Podľa vyjadrenia Dr. J. Vlachoviča v knihe Slovenská meď v 16. a 17. storočí (SAV Bratislava, 1964) „hámorské zariadenia a technika neprešli neskôr takmer žiadnymi zmenami“.

Vladimír Husák

(Pokračovanie v ďalšom čísle.)

ŽALOSTNÉ OSUDY KEDYSI KRÁSNYCH BANSKOBYSTRICKÝCH FONTÁN

Súčasťou každého civilizovaného mesta sú aj fontány. Najmä v letných horúcich dňoch spríjemňujú miesta, na ktorých si ľudia radi oddýchnu, posedia a osviežia sa v chladivom zátiší striekajúcej alebo tečúcej vody. Aj v našom meste sa nachádza viacero fontán, či už v centrálnej časti, alebo na jeho sídliskách. Keby sme ich všetky zrátali, dostali by sme sa k číslu 30, možno i viac. No, ak by sme sa na ne pozreli bližšie, mnohé sú, bohužiaľ, v neutešenom - žalostnom stave, ak vôbec ešte sú!

Zámerom tohto krátkeho článku nie je sumarizovanie a hodnotenie stavu všetkých fontán v meste. Skúsme sa pristaviť aspoň pri niektorých.

Najznámejšou fontánou Banskej Bystrice je samozrejme tá, ktorá krášli jeho hlavné námestie. Nebudeme zachádzať do dávnej histórie, „obzrime" sa len za jej najnovšou variantou, ktorú všetci dobre poznáme. Jej základ pochádza z roku 1895, kedy dalo mesto na tomto mieste vybudovať malé jazierko kruhového pôdorysu s vodometom uprostred. V roku 1898 po obvode jazierka vysadili trávnik, ktorý ohradili vkusnou liatinovou ohradou. V strede jazierka, okolo samotného vodometu, začali postupne dokladať travertínové kamene. V roku 1912, keď bolo mesto už niekoľko rokov elektrifikované, prerobili aj fontánu na elektrický pohon. V roku 1928 kamene, ktoré obklopujú vodomet, dosiahli konečnú výšku – podobu, tak ako ich môžeme vidieť i dnes. V tom istom roku zhotovil správca mestského gazdovstva aj jej farebné osvetlenie (za odmenu 3000 Kč). Už v tomto období boli po celom obvode okolo fontány do kruhu umiestené lavičky. Zásadnou vizuálnou zmenou bolo vybudovanie pomerne rozľahlého trávnika obdĺžnikového pôdorysu, ktorý dopĺňala kvetinová výsadba. Tento projekt mesto zrealizovalo v 2. roku existencie I. slovenského štátu. Posledná zmena sa uskutočnila v roku 1994, pri premene námestia na pešiu zónu. Vtedy trávnik okolo fontány odstránili.

Fontána v Národnej ulici - porovnanie s minulosťou

V centre mesta, pred budovou bankoy Dexia (niekdajšia kaviareň Bystrica - Hungária) sa v parčíku trojuholníkového pôdorysu nachádza ďalšia fontána, ktorá je však už viac rokov nefunkčná. Pôvodný parčík s malou fontánou zriadili dva roky po dokončení budovy vtedy nájomného domu Mestskej sporiteľne, v roku 1898. Už rok predtým (15.9. 1987) v budove otvorili kaviareň a reštauráciu. V parčíku vysadili viaceré ozdobné dreviny, najmä orgován, ktoré sa po niekoľkých rokoch rozrástli a vytvorili tak príjemné zátišie, prakticky v strede Hornej ulice. V prvej polovici 40. rokov orgovány vyrúbali a parčík približne o tretinu dĺžky rozšírili – zväčšili. Na prelome 50. a 60. rokov v jeho najširšej časti vybudovali novú fontánu, ktorej nefunkčný skelet tu stojí dodnes!

Fontána pred MsÚ - porovnanie s minulosťou

V Národnej ulici sa nachádza ďalšia fontána, ktorá sa však fontánou už ani nedá nazvať. Tvorí ju kopa riečnych okruhliakov. Je umiestná na betónovej ploche kruhového pôdorysu.

Kedysi tu však stála architektonicky vydarená a esteticky príťažlivá fontána, ktorú „zlikvidovali" v roku 1969. Postavili ju v polovici 30. rokov minulého storočia, keď mesto v tejto časti ulice zriadilo malý parčík. Základ fontány tvoril betónový monolit s kruhovým priemerom. V roku 1937, na návrh miestneho architekta, ktorého meno nepoznáme, fontánu dobudovali – doplnili ju o stupňovito umiestnené biele (mliečne) sklá, ktoré aj farebne osvetlili. Spomínaný „neznámy" architekt sa údajne inšpiroval fontánou na svetovej výstave v Paríži, ktorej zmenšenú podobu premietol do svojho návrhu pre Národnú ulicu. Chod fontány bol „naprogramovaný" tak, že sa v pravidelných niekoľkosekundových intervaloch striedali rôzne variácie jej farebného osvetlenia. Táto vydarená a Bystričanmi obdivovaná a obľúbená fontána existovala vyše 30 rokov. V lete roku 1969, keď v neďalekej Novej ulici odovzdávali novovybudovaný Pamätník – múzeum SNP, prestavali – zrušili aj fontánu v Národnej ulici. Nahradili ju „zostavou" niekoľkých kamenných hríbov, z ktorých stredu vytekala voda. Aj táto „hríbová fontána" vydržala len pár rokov a dnes je na jej mieste už spomínaná hŕba kamenia.

Takzvaná fontána v Národnej ulici nie je jediná, ktorú postihol takýto nežičlivý osud. Aj v parčíku pred poliklinikou, priamo pred Mestským úradom, ešte pred pár rokmi stála vcelku vydarená a hlavne fungujúca fontána. Dnes sú na jej mieste položené len akési drevené debny naplnené zeminou.

Celkový dojem z nášho mesta si nevytvárame len my, domáci, ale aj početní (i zahraniční) návštevníci. Mozaiku vnemov a pocitov z návštevy Banskej Bystrice im iste nevylepšia nefungujúce fontány, alebo ich náhrady, z ktorých niektoré sa fontánami ani nedajú nazvať.

Ján Baláž

Použité fotografie sú zo súkromného archívu autora.

HUDBA V BANSKEJ BYSTRICI V 30-TYCH ROKOCH 20. STOROČIA

Vývoj európskej hudby v 20. storočí ovplyvnila celková situácia v umení a kultúre. Tak ako vo výtvarnom umení, aj v klasickej hudbe sa začiatkom 20. storočia paralelne formovalo niekoľko hudobných smerov. Medzi tie najznámejšie nepochybne patria impresionizmus prezentovaný Claudom Debussym, či Mauricom Ravelom, expresionizmus Arnolda Schonberga, ktorý je považovaný aj za tvorcu dodekafónie, či diela Igora Stravinskeho, Bélu Bartóka, Sergeja Prokofieva a iných. Zo žánrov tohto obdobia v popredí naďalej ostáva klavírna a komorná hudba, vokálno-inštrumentálne skladby, symfónie, opery, operety a pod.

Banská Bystrica kvôli bohatej hudobnej tradícii býva v tejto oblasti považovaná za jedno z najvýznamnejších miest Slovenska. Počiatky hudobného života spadajú do 15. a 16. stor., kedy nielen pre Banskú Bystricu, ale aj ostatné mestá bola typická cirkevná hudba. Výrazný vplyv na situáciu v oblasti hudby malo aj evanjelické gymnázium, keďže jedným z jeho hlavných predmetov bola hudba. Vyučoval sa tu spev, základy hudobnej náuky a tiež hra na hudobné nástroje.

Na banskobystrickom evanjelickom gymnáziu ukončil v 17. stor. štúdium napr. Michal Bulyovský, ktorý potom odišiel do Nemecka, kde sa stal známym výrobcom hudobných nástrojov. Taktiež tu v 1. polovici 18. stor. študoval vynikajúci organista a skladateľ, banskobystrický rodák Ján Francisci.

Viliam Figuš - Bystrý

Ján Levoslav Bella

Vplyv gymnázia sa odrazil aj v meste, kde mestská rada zamestnávala členov trubačského zboru. Jedným z trubačských majstrov bol aj Július Hiray, o.i. aj organista a autor Banskobystrického pochodu, ktorý zložil pri príležitosti príchodu uhorského palatína do Banskej Bystrice v roku 1798.

Hudobný život v Banskej Bystrici v tridsiatych rokoch minulého storočia bol bohatý na koncerty a v priebehu desaťročia tu vystúpilo niekoľko významných osobností - zoskupení zo sveta hudby. Je potrebné pripomenúť aj fakt, že po dostavbe a otvorení Národného domu v roku 1929 sa na tieto účely využívali výhradne priestory Národného domu.

V roku 1931 sa vo veľkej sále Národného domu predstavil svetoznámy český husľový virtuóz a skladateľ Jan Kubelík[1] a do Banskej Bystrice sa vrátil aj o tri roky neskôr, v marci 1934. V Banskej Bystrici vystúpilo v tom istom roku aj Pražské kvarteto, ktoré taktiež využilo priestory Národného domu a odohralo pre banskobystrické publikum skladby Haydna, Debussyho, Dvořáka. 1. januára 1936 v Banskej Bystrici vystúpil v rámci svojho turné Parížsky spevácky zbor „La Manécanterie des Petits Chanteurs a la Croix de Bois". Išlo o 40-členný chlapčenský zbor, ktorý tvorili chlapci vo veku od 10 do 17 rokov. Usporiadanie koncertu zabezpečoval Mestský osvetový zbor. Ešte v tom istom roku, v apríli, sa uskutočnil aj koncert ruského husľového virtuóza E.J. Soermusa, ktorý okrem iného zahral husľové sólo z Dalibora od Bedřicha Smetany a skladby Paganiniho či Wieniavskeho.

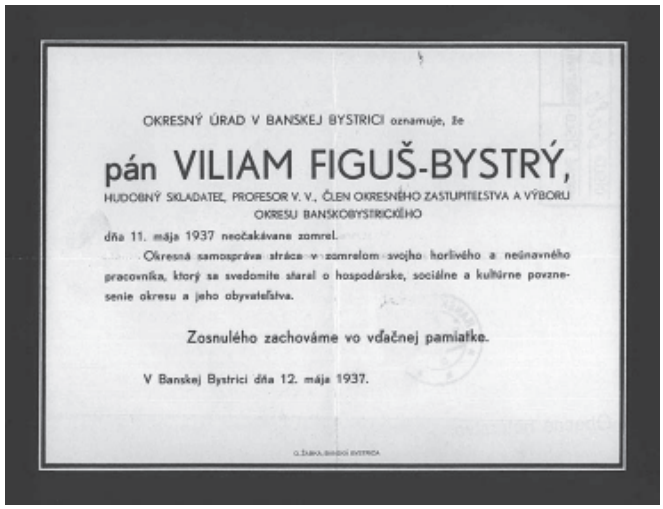

OKRESNÝ ÚRAD V BANSKEJ BYSTRICI oznamuje, že

pán VILIAM FIGUŠ-BYSTRÝ,

HUDOBNÝ SKLADATEĽ, PROFESOR V. V., ČLEN OKRESNÉHO ZASTUPITEĽSTVA A VÝBORU OKRESU BANSKOBYSTRICKÉHO

dňa 11. mája 1937 neočakávane zomrel.

Okresná samospráva stráca v zomretom svojho horlivého a neúnavného pracovníka, ktorý sa svedomite staral o hospodárske, sociálne a kultúrne povznesenie okresu a jeho obyvateľstva.

Zosnulého zachováme vo vďačnej pamiatke.

V Banskej Bystrici dňa 12. mája 1937.

Smútočné oznámenie o smrti banskobystrického hudobného skladateľa

Z banskobystrických hudobný zoskupení bol v tomto období v popredí spevokol Smetana, ktorý v roku 1934 oslavoval 10. výročie svojho vzniku. Pri tejto príležitosti usporiadal verejný koncert na pamiatku Smetanu a Dvořáka v Národnom dome. Okrem spevokolu Smetana v tomto období v Banskej Bystrici pôsobili spolky ako napr. Sokolský orchester, Pohronský oktet, Ervín Horáček a spol. a pod.

Napriek mnohým úspešným hudobným podujatiam Banská Bystrica zaznamenala v tridsiatych rokoch aj stratu dvoch významných osobností hudobného diania a života. 25. mája 1936 zomrel v Bratislave Ján Levoslav Bella. Hoci nebol rodák z B. Bystrice (* 1843 v L. Mikuláši) začiatkom 60. rokov 19. stor. študoval tu na gymnáziu a teologickom seminári a tiež tu začal so svojou dirigentskou, skladateľskou, hudobno-organizačnou a publikačnou činnosťou s podporou biskupa Štefana Moysesa.

11. mája 1937 zomrel vo veku 62 rokov skladateľ, autor 1. slovenskej opery „Detvan" a tiež profesor v Učiteľskom ústave vo výslužbe Viliam Figuš-Bystrý. Po jeho smrti pokus Mestského osvetového zboru usporiadať v Národnom dome smútočnú oslavu diela Figuša-Bystrého sa neustále odkladal. Prvý termín, len niekoľko týždňov po jeho smrti, bol preložený na 11. septembra. Bol už dokonca pripravený aj program oslavy, v ktorom bola zastúpená smútočná reč, prednáška o Viliamovi Figušovi-Bystrom a odohrané mali byť aj jeho diela ako napríklad Slovenská sonáta (kl.), Sonáta e-mol (pre husle a klavír), Slávnostný pochod (vojenská hudba). Avšak ani v septembri sa spomínaná oslava neuskutočnila. Ako vyplýva z listu jeho syna Ing. Viliama Figuša „pre rôzne prekážky" sa preložila až na prvé výročie jeho smrti v roku 1938.

Čo sa týka možnosti vzdelávania sa v hudbe, v hre na hudobný nástroj, pôsobilo v tomto období v Banskej Bystrici 22 učiteľov hudby. Prevažná väčšina z nich sa venovala výučbe hry na klavír.

Ako vyplýva z listu prof. Ruppeldta[2] starostovi mesta Samuhelovi, v 30. rokoch sa reálne rozmýšľalo aj o vzniku Mestskej hudobnej školy. Avšak škola bola nakoniec založená až v roku 1941. Sídlila v budove bývalej rímsko-katolíckej ľudovej školy a organizačne bola rozdelená na 4 oddelenia (teoretické, inštrumentálne, klavírne a spevácke).

Aj publikácia týkajúca sa dejín hudby v Banskej Bystrici vyšla až v nasledujúcom desaťročí po tom, ako v roku 1940 vypísal spolok Tranoscius literárnu súťaž. Na základe jej výsledkov vychádza v roku 1941 dielo dr. Konštantína Hudeca, profesora na štátnom konzervatóriu v Bratislave a zakladateľa slovenskej hudobnej historiografie, „Hudba v Banskej Bystrici do 19. storočia".

Na záver uvedieme ešte niekoľko štatistických údajov z roku 1935. V tomto roku bolo v Banskej Bystrici 6 koncertných miestností s celkovým počtom 1994 miest, pričom odohraných bolo 12 koncertov, ktoré v tomto roku videlo okolo 3600 divákov - návštevníkov.

[1] *Jan Kubelík (1880-1940) – husľový virtuóz a skladateľ, koncertoval v 50 krajinách sveta o.i. v Číne, Japonsku, Austrálii, Amerike, vo Veľkej Británii a zložil aj niekoľko husľových skladieb.*

[2] *prof. Miloš Ruppeldt (1881-1943) – hudobný skladateľ, zakladajúci dirigent Speváckeho zboru slovenských učiteľov, zakladateľ prvej Hudobnej školy na Slovensku a ochotníckeho orchestrálneho združenia Slovenskej filharmónie, riaditeľ hudobného odboru Čs. rozhlasu v Bratislave.*

Ivana Dianová

ANDREJ HANZLÍK - otec mesta, právnik, humanista s veľkým srdcom

Andrej Hanzlík, právnik, starosta Banskej Bystrice, dlhoročný právny zástupca Tatra banky, „advokát chudobných" a cirkevný činiteľ odpočíva na evanjelickom cintoríne už 76 rokov.

Narodil sa l9. októbra 1850 v Radvani vo veľmi starej radvanskej rodine Andreja Hanzlíka, hrebenára a jeho manželky Zuzany Záhonovej (ako šiesty Andrej z dovtedy známych siedmych generácií Hanzlíkovcov).

Po vyštudovaní práva v Prešove sa stal advokátskym koncipientom vo Zvolene u advokáta Samuela Medveckého, staršieho brata Terézie Vansovej, neskôr advokátom v Banskej Bystrici. V rokoch 1923-1927 bol starostom Banskej Bystrice. O voľbách na post starostu na jeseň roku 1923 podáva humorným spôsobom svedectvo Jozef Hobl v „Kaleidoskopických obrázkoch zo stredného Slovenska". Počas pôsobenia Andreja Hanzlíka vo funkcii starostu, za účasti všetkých predstaviteľov duchovnej i svetskej správy, bol dňa 19. júna 1927 slávnostne položený základný kameň pre Národný dom, ktorý bude podľa Andreja Hanzlíka miestom, kde si budú podávať ruky všetci obyvatelia bez rozdielu konfesionálneho a stavovského.

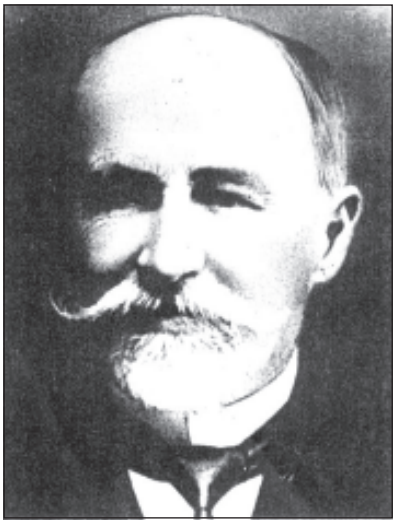

V rokoch jeho opôsobenia ako starostu navštívil Banskú Bystricu aj prvý prezident Československej republiky Tomáš Garyk Masaryk, ktorého Andrej Hanzlík vítal a počas návštevy aj sprevádzal.

Andrej Hanzlík udržiaval priateľské vzťahy so Svetozárom Hurbanom Vajanským, Jozefom Gregogom Tajovskými a rodinou Andreja Sládkoviča, predovšetkým s vekovo bližším nástupcom a zaťom Andreja Sládkoviča, Jozefom Hodžom (manželka Helena Braxatorisová) a najmladším synom Andreja Sládkoviča Martinom Metodom, farárom v Senici. Martin Metod, ako jediný básnicky nadaný syn Andreja Sládkoviča napísal k 80-tinám Andreja Hanzlíka oslavnú báseň, v ktorej vyzdvihuje šľachetnosť, dobré srdce, altruizmus a iné dobré vlastnosti „nestora váženého, kmeťa osemdesiatročného".

Ako slobodný a bezdetný upriamil svoju pomocnú ruku nielen na osirelé deti svojho staršieho brata Jána, ale i na iných, ktorí to potrebovali. Takým bol napr. Izidor Žiak Somolický, ktorý u neho aj býval v Lazovnej ulici č. 17, a podporoval aj Mateja Bencúra – Martina Kukučína počas jeho štúií medicíny v Prahe.

Za jeho účinkovania bola založená základina na poporu stredoškolských a vysokoškolských študentov, ktorú pomenovali „Mestskou základinou Andreja Hanzlíka".

Andrej Hanzlík zomrel 4. januára 1931. Jeho hrob leží na evanjelickom cintoríne od hlavného chodníka, vedúceho od brány cintorína, za odbočkou vľavo asi v 12. rade. Na hrobe už z diaľky vidieť podobizeň Andreja Hanzlíka v podobe reliéfu od akademického sochára Ihritzkého. Bronzový originál je uložený v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici, na hrobe je replika originálu.

V rámci Dní mesta, venovaným významným osobnostiam Banskej Bystrice, si mesto na milej slávnosti pripomenulo v r. 2001 aj pôsobenie a význam Andreja Hanzlíka.

Eva Furdiková

Jozef Hobl „Kaleidoskopické obrázky zo stredného Slovenska",
Pohronský hlásnik roč.II. 23.VI.l927,
Materiály rodiny Hanzlíkovskej.

JÁN MAKOVNÍK-TÓNIN - zabudnutý autor dobrodružných románov

Dvadsiate storočie prinieslo so sebou lásku k prírode, k rozvíjaniu telesnej kultúry, k poznávaniu tajomstiev a záhad sveta. Vznikali nové organizácie, ktoré podporovali tieto snaženia akosi už slobodnejších ľudí – športové a telovýchodvné organizácie, cestovné kancelárie, rôzne kluby a združenia mladých ľudí. Medzi tieto patril aj skauting, ktorý sa na Slovensko dostal z Anglicka. V našich oblastiach sa rozšíril najmä v druhom decéniu XX. storočia. Vychovával mladú generáciu k láske a životu v prírode, k ochrane rastlín, zvierat a vtáctva.

Jána Makovníka sme poznali v tom čase tiež ako skauta. Vedel pútavo rozprávať o krásach a tajomstvách sveta. Všetci sme čítali a poznali jeho literárne diela, ktoré išli v tom čase na dračku a tešili sa veľkej obľube. Išlo v prvom rade o jeho známu trilógiu „Z tajomného orientu".

Ján Makovník – Tónin sa narodil 13. novembra 1920 vo Svätom Jakube, dnes miestnej časti Banskej Bystrice (Jakub). Pseudonym Tónin si zvolil podľa mena svojej matky Antónie, ktorú nadovšetko ľúbil a ktorá sa mu snažila vynahradiť aj možno známeho otca. Tento muž, ktorého Ján Makovník spomína v autobiografickom románe „Ty si môj otec", svojho syna v istom čase aj podporoval, najmä v čase jeho literárneho debutu.

V snahe pomôcť mamičke, ktorej zárobok niekedy sotva stačil na krytie najnutnejších nákladov na život, odišiel Janko po ukončení kvinty (5. triedy) na Štátnom gymnáziu Andreja Sládkoviča do práce a privyrábal si ako praktikant na Obvodnom notárstve v Banskej Bystrici. Neskôr sa mu podarilo dostať miesto v Harmaneckých papierňach, kde pracoval ako úradník. V tomto čase veľa čítal a zaumienil si, že sa pokúsi tiež niečo napísať, čo by mohlo nadchnúť mládež. Stal sa tiež členom skautingu v Harmanci. Býval aj naďalej u svojej mamičky v malom domci na stráni. Do práce dochádzal zväčša na bicykli, prípadne vlakom.

Do slovenskej literatúry vstúpil Ján Makovník – Tónin v roku 1942 ako 22-ročný svojim dobrodružno-cestopisným románom „Maharadža z podsvetia". K tomuto debutu pribudol o dva roky ďalší román pod názvom „Na pláňach Tibetu". Trilógiu dovršil v roku 1946 románom „U lovcov perál". Hovorí o štyroch priateľoch cestovateľoch, ktorí pochádzali z jeho rodnej obce.

Ján Makovník sa zúčastnil osobne Slovenského národného povstania a svoje poznatky opísal v románe „Sedembolestná matka". Pokúsil sa aj o román so skautskou tématikou „Záhadný ostrov" (Zážitky trinástych skautov), kde skupinu junákov zahnal osud na ostrovy ďalekých morí. Rukopisy týchto dvoch diel, hoci boli niekoľkokrát uverejnené v záveroch spomenutej trilógie, sa však nezachovali. My, ktorí sme s ním „skautovali", o ich obsahu však veľa vieme, ba niektorí z nás boli aj medzi tou „stroskotanou" trinástkou.

Poslednou literárnou prácou Makovníkovou bol román „Kajúcnica" z roku 1948. Potom prestal písať aj publikovať. Mal problémy aj so zamestnaním, keď musel odísť z Harmanca do rodného Jakuba, kde sa pre neho našla práca v miestnej vápenke.

Svet literatúry sa pred 28-ročným Makovníkom navždy zatvoril. Aj naďalej býval u svojej mamičky a nikdy sa neoženil. Neskôr odišiel aj z Banskej Bystrice a pôsobil v Podbrezovej ako člen závodnej stráže v Švermových železiarňach. Zomrel 15. februára 1980 v Predajnej. Pochovaný bol v Bratislave.

Igor Chromek

TIS – ŽIJÚCA PRÍRODNÁ PAMIATKA V OKOLÍ BANSKEJ BYSTRICE

Tis obyčajný (Taxus baccata) je ker alebo neveľký strom (do 17 m), ktorý rastie v zatienení pod hlavnou úrovňou korún bukov, javorov, jedlí a smrekov v lesoch prevažne na karbonátovom podklade. Tis je vývojovo veľmi starou drevinou, pozostatkom (reliktom) z obdobia treťohôr. Okolie Banskej Bystrice sa vyznačuje neobyčajne bohatým výskytom tejto živej prírodnej pamiatky.

Tis obyčajný (Taxus baccata)

Tis je stále zelenou drevinou, ktorá má ihlicovité asimilačné orgány, nie je však pravým ihličnanom pretože netvorí šišky. Semeno dozrievajúce v jeseni je uložené v červenom dužinatom miešku a patrí preto k nahosemenným rastlinám. Zaujímavé je, že prevažne rastú zvlášť samičie a zvlášť samčie exempláre tisu. Rastie pomaly, ale dožíva sa vysokého veku, údajne až 1000 rokov (v našich podmienkach asi 400 – 600 rokov).

V dôsledku prítomnosti taxínu a iných alkaloidov je tis jedovatý (okrem dužinatého oplodia) a preto mal zlú povesť, dokonca ho považovali za prekliaty strom. V antickej mytológii je symbolom smútku a záhrobia. Plínius nadsadene uviedol, že už jeho vôňa usmrcuje všetko živé v okolí. Kelti využívali šťavu z tisového ihličia na výrobu otrávených šípov.

Pevné, trvanlivé a pekné červenohnedé drevo tisu bolo oddávna mnohostranne využívané. V dobe kamennej z neho vyhotovovali násady do kamenných sekier, v stredoveku vyrábali kvalitné luky, alebo ho používali aj na stavbu domov či obkladov kráľovských komnát a šľachtických sídiel. V Egypte tis považovali za kráľovské drevo. Z tisu bolo zhotovených viac predmetov nájdených v hrobkách faraónov, napríklad plastika hlavy manželky faraóna Amanemneho III. (asi 1 400 rokov pr. Kr.). Údajne aj na obklady sály Národného domu v Banskej Bystrici použili tisové drevo. Ešte v nedávnej minulosti používali tisové drevo na výrobu podložiek pod poľovnícke trofeje, kolov na oplocovanie, palíc a rôznych úžitkových ako aj dekoratívnych predmetov.

Tis pred rodným domom J.G. Tajovského v Tajove

Niekdajšie rozšírenie tisu na Slovensku bolo omnoho väčšie, ako je v súčasnosti, na mnohých miestach ho dnes pripomínajú už len miestne názvy (napr. Tisová, Tisovec, Tisovnica, Tisovník, Tisina atď.), inde bol zas hospodárskou činnosťou vytlačený do bralnatých, málo prístupných polôh. Pod tento úbytok tisu sa oddávna podpísalo využívanie tisového dreva a ničenie tisov pastiermi, aby zabránili otrave dobytka. Ešte donedávna tis doplácal na nevhodné hospodárske spôsoby v lesoch (neznáša náhle odclonenie pri výruboch lesa) a v súčasnosti na poškodzovanie jeleňou zverou, ktorá napriek jedovatosti tisu ohrýza jeho kôru a spása tisové zmladenie. Dnes je tis voľne rastúci v prírode zákonom chránený a na jeho podporu zriadili viac osobitne chránených území.

V širšom okolí Banskej Bystrice sa zachoval tis v mimoriadnych koncentráciách na viacerých miestach. Najviac tisu v európskom meradle sa nachádza vo Veľkej Fatre, najmä v oblasti Harmanca, aj keď staršie údaje o výskyte 160 000 až 300 000 jedincov už nezodpovedajú skutočnosti. Povyše Harmanca, v **Harmaneckej tisine** (národná prírodná rezervácia – 20,04 ha) sa nachádza vyše 1.000 živých tisov, v **Harmaneckom Hlbokom jarku** (prírodná rezervácia – 50,33 ha) asi 500 tisov a v ochrannom pásme **Harmaneckej jaskyne** (potenciálna prírodná rezervácia **Kotelnica**) asi 800 tisov. V Starohorských vrchoch v lokalite **Pavelcovo,** západne od Jakuba (prírodná rezervácia – 28,65 ha) sa odhaduje asi 6 000 tisov, v lokalite **Tanečnica** pri Tajove asi 2 000 tisov, v lokalite **Králická tiesňava** (prírodná pamiatka – 20,89 ha) asi 1 200 tisov, v lokalite **Košiar** nad Riečkou asi 3 500 tisov, v lokalite **Hodíkovo** asi 4 000 tisov, v lokalite **Uňadovo** pod Ostrým vrchom, v závere Laskomerskej doliny (prírodná rezervácia – 3,58 ha) vyše 200 tisov a v jej okolí ďalších 800 tisov, a napokon v lokalite **Baranovo** na severovýchod od miestnej časti Nový Svet (prírodná rezervácia – 15,83 ha) a okolí asi 1 000 tisov. Na východ od Banskej Bystrice pri obci Šalková v Bystrickej vrchovine sa nachádza národná prírodná rezervácia **Plavno** (28,08 ha), v rámci ktorej ako aj v jej okolí sa nachádza asi 7 000 tisov.

Tisy s obľubou vysádzali aj do parkov alebo na pietne miesta (cintoríny). V Banskej Bystrici sú osobitne chránené **Tis na Skuteckého ulici** na križovatke s Rudlovskou cestou, v rohu oplotenej predzáhradky domu č. 17 (obvod kmeňa – 176 cm, výška 11 m, vek asi 150 rokov), a **Tis na katolíckom cintoríne** asi 100 m severovýchodne od hlavného vstupu (obvod kmeňa - 209 cm, výška 11 m, vek asi 150 rokov). V okolí Banskej Bystrice je chránený **Tis v Tajove** nachádzajúci sa v predzáhradke pamätnej izby Jozefa Gregora Tajovského a Jozefa Murgaša (obvod kmeňa – 168 cm, výška 12 m, vek asi 90 rokov) a **Uňadovský tis** pri rovnomennej prírodnej rezervácii v závere Laskomerskej doliny (obvod kmeňa – 188 cm, výška 14 m, vek asi 400 rokov), ktorý patrí k najstarším tisom v celej oblasti.

Bohatý výskyt tisu, tohto tajomstvami obostretého stále žijúceho pozostatku z dôb dávnominulých, zvyšuje atraktivitu prírodného prostredia a prispieva k príťažlivosti okolia Banskej Bystrice.

Július Burkovský

PRECHOD PO ŠPAŇODOLINSKOM VODOVODE

jeho prvá terénna expozícia v lokalite Izbica, na trase medzi Špaňou Dolinou a Donovalmi

V kultúrnom dedičstve Ban-skej Bystrice a jej okolia majú významné miesto aj unikátne technické pamiatky. Vznikli ako súčasť predindustriálnej banskej ťažby a spracovania metalických rúd.

Medzi najpozoruhodnejšie nepochybne patria hydrotechnické diela privádzajúce vodu na drvenie a premývanie rúd, pohon ťažných banských strojov, zariadení hút a hámrov, ale aj na dopravu dreva plavením po vodných tokoch. V horských terénoch bolo zachytávanie a využívanie vody spojené s budovaním tajchov, vodných nádrží a náhonov a zložitých vodovodných systémov.

Návštevné miesto Historického špaňodolinského vodovodu Izbica v Starohorských vrchoch.

Známe a atraktívne banskoštiavnické tajchy majú pri Banskej Bystrici starší, dávno zaniknutý a skoro už aj zabudnutý, rovnako významný proťajšok – sústavu banských vodovodov v Starohorských vrchoch. Boli to povrchové vodné náhony vo forme zemných jarkov alebo drevených žľabov. Sústavu tvorili štyri osobitné, no vzájomne prepojené vodovody: starohorský, richtárovský, piesocký a špaňodolinský. Celková dĺžka sústavy, ktorá nie je celkom preskúmaná, sa odhaduje na 50 - 60 km.

Najvyššie položený, najdlhší a najdôležitejší bol Špaňodolinský banský vodovod. Vznikol po etapách od polovice 16. stor. a bol funkčný až do začiatku 20. stor. Privádzal vodu z prameňov pri Donovaloch a neskôr až spod severných svahov Prašivej v Nízkych Tatrách. Na historickej mape z r. 1 764 vyznačený hlavný prívod vodovodu meria 13 174 siah, čo zodpovedá vzdialenosti 28,4 km. Jeho

Pokračovanie na str. 11.

ŠPORT A BANSKÁ BYSTRICA V MINULOSTI

V tomto čísle prinášame úvodný zo série samostatných článkov venovaných miestu a úlohe športu v živote Banskej Bystrice v minulosti. Budú zamerané na najvýznamnejšie športy pestované v našom meste, na najvýznamnejšie organizácie zaoberajúce sa športom, na umiestnenie športovísk a na najvýznamnejšie osobnosti športového života. Časový rámec, v ktorom sa budeme pohybovať, siaha od polovice 19. stor. po koniec roku 1938.

Toto obdobie na svojom začiatku prinieslo vznik prvej organizovanej podoby športu v našom meste a to založením **Kolkárenskej spoločnosti** v roku 1865. Nasledovali organizácie ako **Karpathenverain** (1889) a Banskobystrický atletický klub **BAC** (1900), ktoré priniesli rozvinutie organizovanej športovej činnosti aj na oblasť turistiky (Karpathenverain), futbalu, tenisu, šermu a príležitostnej atletiky (BAC).

Uvedené organizácie síce vykonávali športovú činnosť, ale táto bola v rozhodujúcej miere obmedzená len na určité vrstvy obyvateľstva so zodpovedajúcim vyšším socialno-ekonomickým postavením a vhodnou politickou orientáciou. Ich činnosť bola totiž limitovaná uhorskou legislatívou v oblasti spolkového života a preto spätá s ideou uhorského národa. Z tohto dôvodu zapojenie širších vrstiev slovenského obyvateľstva do činnosti uvedených organizácii nebolo reálne.

Významný impulz do tejto oblasti priniesol vznik Československej republiky v roku 1918. V rámci nej boli vytvorené vhodné podmienky pre vznik širokého spektra organizácii na spolkovej úrovni a pre zapojenie širokých vrstiev obyvateľstva do spolkového života.

V tomto smere predstavujú športové spolky a organizácie najvýznamnejší príklad organizovania obyvateľov mesta najrozličnejšieho národnostného a sociálneho pôvodu, politickej, náboženskej, svetonázorovej a politickej orientácie vo vlastných športových organizáciách.

Navyše takéto organizácie nepôsobili len na športovom poli, ale boli významnými činiteľmi v oblasti spoločenského a hospodárskeho diania v meste. Jednotlivé organizácie zohrali významnú úlohu v rámci kultúrneho života, náboženskej výchovy a mimoškolského vzdelávania. Celkovo v období r. 1918–1938 pôsobilo na území mesta 12 významnejších a viacero menších športových organizácii. Do športového diania boli zapojené aj školy i armáda, ktoré boli zdrojom talentov prakticky pre všetky športy.

Zraz Sokola na „Masarykovom" námestí v Banskej Bystrici

V Banskej Bystrici sa uskutočnili aj viaceré významné športové podujatia typu majstrovstiev Slovenska či Československej republiky, i medzinárodné stretnutia. Sprevádzali ich kultúrno-spoločenské akcie, ktoré spoločne pritiahli veľký záujem športovcov, novinárov, turistov a samotných obyvateľov mesta. Preto znamenali nezanedbateľný hospodársky prínos pre mesto a živnostníkov.

Postupom času sa záujem o jednotlivé športy i organizácie vyvíjal. V prvom období 1918–1928 sa športové spolky snažili etablovať v rámci mesta a vytvoriť si podmienky pre svoju činnosť. V tomto období hrali prím športy ako futbal, volejbal, basketbal, atletika. Naplno sa mohli venovať činnosti a do širšieho povedomia preniknúť len väčšie, „zavedené" organizácie, medzi ktoré v Banskej Bystrici patrili najmä Sokol, YMCA a ŠK Slávia.

V druhom období 1928–1938 sa situácia konsolidovala a vykryštalizovala. Vznikli a pevne sa etablovali nové organizácie (predovšetkým Ski klub, 1929). Zároveň aj niektoré väčšie organizácie prešli krízami (ŠK Slávia) alebo svoju činnosť na športovom poli postupne zmenšovali (YMCA). Do popredia sa v tomto období dostávajú zimné športy, predovšetkým lyžovanie a zvýrazňuje sa branný charakter organizovaných podujatí. Záver roka 1938 priniesol ukončenie činnosti športových spolkov, keďže boli na základe uznesenia novovzniknutej slovenskej autonómnej vlády rozpustené a ich majetok pripadol Hlinkovej garde.

Ďalšie informácie k danej problematike je možné nájsť v knižnej publikácii Tomáša Chorváta „Banská Bystrica a šport v rokoch 1918–1938", ktorá je dostupná v banskobystrických kníhkupectvách. V tejto publikácii sa okrem množstva fotografií a ilustrácií nachádzajú i logá športových spolkov, ktoré boli použité v článku I. Chromeka „Začiatky telovýchovného hnutia v Banskej Bystrici" z minuloročného novembrového čísla Bystrického Permona.

Tomáš Chorvát

PRECHOD PO ŠPAŇODOLINSKOM VODOVODE

Pokračovanie zo str. 10.

trasa vedie v mimoriadne členitom, prevažne zalesnenom teréne v nadmorskej výške 810 až 1 140 m. Celková dĺžka vodovodu aj s rozvádzacími jarkami k šachtám okolo Španej Doliny dosahovala až 42 km.

Historický význam Špaňodolinského vodovodu nespočíva len v tom, že do zavedenia parných strojov podmieňoval možnosť a rozvoj banskej ťažby, ale aj v tom, že doteraz ukazuje dômyselnosť a technickú zdatnosť jeho budovateľov a prevádzkovateľov. Svedčí o tom skutočnosť, že vodovod bol funkčný skoro 400 rokov. Jeho extrémna poloha a konštrukčná jednoduchosť prispeli k tomu, že za necelé storočie sa vodovod stratil nielen z obrazu krajiny, ale začal odchádzať aj z povedomia spoločnosti.

Aby sa tak naozaj nestalo, v r. 2 000 vzniklo v Banskej Bystrici Občianske združenie Nový Kumšt, ktoré začalo s identifikáciou vodovodu v teréne a vypracovalo štúdiu: „Plán využitia historického špaňodolinského vodovodu pre turizmus". V tomto dokumente je navrhnutý spôsob obnovy a sprístupnenia trasy vodovodu a jeho prezentácie ako špecifického produktu poznávacieho turizmu. Na najzaujímavejších úsekoch trasy boli navrhnuté terénne expozície vodovodu. Sú to miesta, kde bude časť vodovodu rekonštruovaná a bude tu aj infopanel, drevená plastika žľabiara a prístrešok pre oddych návštevníkov a prechádzajúcich turistov.

Prvé takéto miesto na Špaňodolinskom banskom vodovode bolo vybudované nad Starými Horami v lokalite Izbica pri Jelenskej skale. Vybavenosť tohto návštevného miesta pozostáva z repliky kresaných žľabov v dĺžke asi 30 m, sčasti uložených na kamennom múriku a sčasti na povrchu terénu s viditeľným ohybom trasy, ďalej z veľkého informačného panelu, drevenej plastiky „žľabiara" v skutočnej veľkosti s „kresačkou" v rukách a z dreveného oddychového prístrešku. V blízkosti sa nachádza aj pôvodný informačný panel náučného chodníka Správy NAPANT. Návštevné miesto projektoval Ing.arch. M. Santoris, finančne zabezpečili Lesy SR, š. p. Banská Bystrica, drevenú plastiku vyhotovil J. Štric zo Španej Doliny, dodávateľom prác a súčasne aj sponzorom bola firma E. Maxu z Banskej Bystrice. Práce koordinovalo Občianske združenie Nový Kumšt Banská Bystrica. Účinnú pomoc pri tvorbe návštevného miesta poskytli OLZ Slovenská Ľupča, Lesná správa Staré Hory a Správa NAPANT. Lesom SR š. p. bolo odovzdané 14. novembra 2006.

Turistická verejnosť sa s ním môže dôvernejšie zoznámiť 5. mája 2 007 na 11. ročníku tradičného jarného prechodu z Donovalov do Španej Doliny. Toto čoraz populárnejšie turistické podujatie sa už niekoľko rokov spája aj s poznávaním histórie Špaňodolinského banského vodovodu a s propagáciou tejto jedinečnej technickej pamiatky v regióne Banskej Bystrice.

Milan Žuffa - Ellek, Július Burkovský

MÁ BANSKÁ BYSTRICA NA SVETOVÉ KULTÚRNE DEDIČSTVO?

Pojem „svetové kultúrne dedičstvo“ resp. „svetové prírodné dedičstvo“ zaviedla do života svetového spoločenstva Konvencia (Dohovor) o ochrane svetového prírodného a kultúrneho dedičstva prijatá 17. zasadnutím generálnej konferencie UNESCO 16. novembra 1972. Slovenská republika ratifikovala Konvenciu o ochrane svetového prírodného a kultúrneho dedičstva krátko po svojom vzniku – 31. 3. 1993. Tým sa zaviazala nakladať s takto vyhláseným dedičstvom a starať sa oň v duchu Konvencie tak, aby v autentickom a nezhoršenom stave bolo odovzdané aj nasledujúcim generáciám.

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

V zmysle definície z Konvencie (čl.1.) za svetové kultúrne dedičstvo sa považujú pamätníky, skupiny budov a lokality, ktoré majú výnimočnú svetovú hodnotu z dejinného, estetického, etnografického alebo antropologického hľadiska. Analogicky sa za svetové prírodné dedičstvo považujú prírodné javy, geologické a fyziografické útvary a prírodné lokality alebo presne vymedzené prírodné oblasti, ktoré majú svetovú hodnotu z hľadiska vedy, starostlivosti o zachovanie prírody alebo prírodnej krásy. Zachovanie týchto pamiatok sa deklaruje ako záujem o zachovanie zásadných dokladov (materiálnych dokumentov) vývoja Zeme a ľudského spoločenstva na nej. Pamiatky, skupiny budov alebo lokality obsahujúce takúto hodnotu celosvetového významu, sa zapisujú do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva, resp. do Zoznamu svetového prírodného dedičstva. Zápis podlieha prísnym medzinárodným pravidlám, dodržiavanie ktorých sleduje a kontroluje medzinárodný Výbor svetového kultúrneho dedičstva.

Za takmer 35 rokov od prijatia Konvencie sa pojem a obsah svetového kultúrneho (resp. prírodného) dedičstva stal všeobecne a celosvetovo uznávaný. Dnes je synonymom kvality, atribútom lokálnej i medzinárodnej prestíže, často „obchodnou značkou“ – zárukou komerčnej úspešnosti. (Napr. návštevnosť mesta Bardejov v roku nasledujúcom po zápise do Zoznamu vzrástla o takmer 40%, a to bez výraznejšej marketingovej a propagačnej aktivity samotného mesta).

V súčasnosti je v zozname zapísaných spolu 830 „položiek“, z čoho je 644 kultúrnych, 162 prírodných a 24 kombinovaných. Nachádzajú sa na území 138 štátov.

Slovensko je v tomto zozname zastúpené 4 lokalitami kultúrneho dedičstva (Banská Štiavnica a technické pamiatky v okolí, Spišský hrad a pamiatky v okolí, Vlkolínec, Bardejov) a 1 lokalitou prírodného dedičstva (Jaskyne Slovenského a Aggtelekského krasu). Ďalšie lokality sú pripravené a oznámené v predbežnom zozname na zápis (napr. súbor 8 drevených kostolov) a ďalšie sa ešte pripravujú (okrem iných napr. archeologické pamiatky zo súboru Limes romanus nachádzajúce sa na našom území, alebo vojenský pevnostný systém Komárno - Komárom). K adeptom, ktorí sa intenzívne usilujú o zápis patrí tiež neďaleká Kremnica, o iniciatíve zápisu sa už hovorí aj v Banskej Bystrici.

Otázka však stojí: Aká je pravdepodobnosť úspešnosti nominácií v tejto celosvetovej „tlačenici“ ? Majú naši adepti reálnu nádej uspieť? Sú hodnoty, ktoré mienia prezentovať, dostatočne svetové ?

Odpoveď na túto otázku nie je jednoznačná a vôbec nie jednoduchá. Neznamená to však, že by bola negatívna. O úspešnosti nominácie rozhoduje viacero skutočností, z ktorých podstatná časť je v rukách navrhovateľov. Najdôležitejšou je správna voľba kategórie a „vyhmatnutie“ takých špecifických kvalít, ktoré ešte nie sú zapísané pri žiadnej inej pamiatke Zoznamu. Niektoré kategórie sú totiž už tak bohaté (až preplnené), že nový zápis nemá veľkú šancu (napr. historické mestá), iné sú však oveľa slabšie zastúpené – a tam je šanca väčšia.

Keď vyhodnotíme doterajšiu situáciu ukazuje sa, že reálnou šancou by mohol byť návrh na rozšírenie už existujúceho zápisu Banskej Štiavnice (kategória Priemyselná lokalita) o oblasť Kremnice a Banskej Bystrice s ich priemyselným dedičstvom – ako oblasti, kde sa rodila protoindustriálna éra Európy (a celého vtedajšieho sveta). Medzinárodná charta priemyselného dedičstva (prijatá v Nižnom Tagile, 2003) definuje priemyselné dedičstvo ako „pozostatky industriálnej kultúry, ktoré majú historickú, technologickú, sociálnu, architektonickú alebo vedeckú hodnotu. Sú to rôzne stavby a strojné zariadenia, dielne, továrne, mlyny, skladištia, obchody, bane, miesta, kde sa spracovávajú a čistia suroviny a objekty, kde sa vyrába, prenáša a využíva energia. Patria sem aj dopravné stavby a všetka infraštruktúra, miesta majúce vzťah k priemyslu, vrátane objektov slúžiacich k bývaniu, bohoslužbe a vzdelávaniu“.

Pamiatok a stôp dokumentujúcich banskú, hutnícku a ďalšiu spracovateľskú výrobu v stredoslovenskej banskej oblasti z obdobia 15.-18. storočia, vrátane pamiatok vedy, techniky, vzdelanosti, organizácie verejného, kultúrneho a hospodárskeho života, sociálnych väzieb a životných tradícií máme na tomto území ešte dosť. V programe rozvojových tendencií súčasnosti sa však neuvažuje s ich aktívnym, resp. novým konverzným využitím. Mnohé z vzácnych a jedinečných (svetovo unikátnych) dokladov tej epochy sa rýchlo a nenávratne strácajú (napr. devastovaný areál bývalého medeného hámra v B. Bystrici) – čím sa zmenšuje aj šanca uspieť pri zápise do elitnej triedy svetového kultúrneho dedičstva.

Je preto na otcoch mesta, aby dlho neotáľali a vo vzťahu k priemyselnému dedičstvu nášho regiónu prijali zreteľné rozhodnutie v prospech jeho zachovania a aktívneho nového využitia - aj prostredníctvom iniciovania zápisu do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva. Jeho aktivácia si nevyžaduje veľké investície ani investičné stimuly, je možné požiadať o účelový grant na spracovanie návrhu. Zároveň využíva domáci potenciál, zhodnocuje dedičstvo predkov, zvyšuje dobré meno našich miest, regiónu, posilňuje zdravé sebavedomie ľudí tohto kraja. Hodnoty tu vytvorené v minulosti znamenali citeľný prínos pre ľudskú civilizáciu. Dnes je len na nás, či ich dokážeme využiť aj pre náš súčasný rozvoj.

Eva Kráľová

Literatúra:
Klinda, J.: Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo, MŽP SR Bratislava 2000
http://whc.unesco.org/
Charta industriálneho dedičstva - The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage: http://vcpd.cvut.cz/index.php?menuID=40

POZVÁNKA

Redakcia časopisu Permon Vás pozýva na turisticko - poznávaciu akciu za poznaním histórie okolia mesta Banská Bystrica.

PRECHOD PO ŠPAŇODOLINSKOM VODOVODE

Cieľ: ŠPAŇODOLINSKÝ VODOVOD - Špania Dolina
Termín: 5. mája 2007- sobota
Stretnutie účastníkov: Donovaly - Obecný úrad o 9,00 hod.
Odchod spojov SAD: o 7,30 hod. z autobusovej stanice - Banská Bystrica smer Donovaly .
Trasa: Donovaly - Bully - Pri Javore – Krčahy - za Jelenskou skalou - Špania Dolina
Dĺžka trasy: 15 km a 5 -7 hodín chôdze s prestávkami.
Ukončenie akcie: 17,00 hod. v Španej Doline
Pomôcky: Mapa Okolie Banskej Bystrice - Donovaly

NEZABUDNITE:

Vziať si vhodnú turistickú výstroj podľa počasia, fotoaparát, ďalekohľad, videokameru, stravu a nápoje na celý deň, samozrejme, dobrú náladu na stretnutie s priateľmi poznávania histórie, turistiky a krás slovenskej prírody.

Deti do 15 rokov sa môžu zúčastniť so sprievodom rodičov a mládež do 18 rokov so súhlasom rodičov.

Za akciu zodpovedajú Ján Vicen, Pavel Gender, Milan Žuffa- Ellek

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva**: BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu,** Vychádza štvrťročne. **Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender. **Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., **Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., PhDr. Igor Graus, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., Mgr. Jozef Ďuriančik, PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Ján Vicen, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr. Vladimír Sklenka, **Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina, **Adresa redakcie:** Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, **e-mailový kontakt**: permon@fhv.umb.sk, jarina@misbb.sk, **Tlač**: Pt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča, **Registr. číslo:** OÚ-OPT-1/2003. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra.